ભાષા-પત્ર

જૂન ૨૦૦૬

ભાષા આંદોલનમાં જોડાયેલ પ્રિય મિત્ર,

૨૨ અને ૨૩ મેના રોજે આદિવાસી અકાદમી ખાતે બે દિવસનું ચર્ચાસત્ર રાખવામાં આવ્યું હતું. ચર્ચાસત્રના આયોજન માટે હું જે પત્ર લખ્યો હતો તે નીચે મુજબ હતો :

> ભાષા કેન્દ્ર, આદિવાસી અકાદમી, માઇક્રોક્રેડીટ ફેડરેશન અને આદિવાસી ચૈતન્ય ટ્રસ્ટ દ્વારા ચલાવવામાં આવતા વિવિધ શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો અને વિકાસલક્ષી યોજનાઓના વધારે અસરકારક અમલ અને સંયોજન માટે વિચારણા કરવા માટે તેમજ આવતા ૩ થી ૫ વર્ષ દરમ્યાનની કામગીરીનો નક્શો બનાવવાના હેતુથી આ પ્રકલ્પો સાથે જોડાયેલા મહત્વના વ્યક્તિઓની ત્રણ દિવસની કાર્યશિબિર તારીખ ૨૨, ૨૩ અને ૨૪મી મે ના રોજ આદિવાસી અકાદમી, તેજગઢ ખાતે યોજવાનું વિચારી રહ્યો છું.
>
> આ શિબિર દરમ્યાન આપના કાર્યનું સંપૂર્ણ અવલોકન અને પરિક્ષણ કરવું, કાર્ય યોગ્ય દિશામાં આગળ વધે તે માટેના નિર્ણય લેવા, કાર્ય સાથે લાંબા ગાળા સુધી જોડાયેલ વ્યક્તિઓના અંગત ભાવિ વિશે વિચાર કરવા, તેમજ આજના દેશ અને દુનિયાના સંદર્ભમાં આદિવાસીઓની પરિસ્થિતિ વિશે ઉંડાણથી વિચાર, જેવાં કાર્યો ખૂબજ અગત્યના બન્યાં છે અને તેના વિશે વિચાર કરીશું.

ચર્ચાસત્રમાં માયક્રોક્રેડીટ ફેડરેશનનના પદાધિકારી, ગ્રામવિકાસ કેન્દ્રના પ્રમુખ કાર્યકર્તાઓ, આદિવાસી અકાદમીના અધ્યાપકો તેમજ લાયબ્રરી, મ્યુઝીયમ, કમ્પ્યુટર વગેરેના પ્રમુખ વ્યક્તિ, એ રીતે આશરે ૨૫ જણા ઉપસ્થિત રહ્યા હતા. ચર્ચાસત્રની ચાર હિસ્સામાં વહેંચણી કરવામાં આવી હતી. પહેલા સત્રમાં દેશ અને દુનિયામાં ઝડપથી બદલાઇ રહેલી પરિસ્થિતિ વિશે ચર્ચા થઇ. તે સત્રની અધ્યક્ષતા પ્રાધ્યાપક અર્જુનભાઈ રાઠવાએ કરેલી હતી. બીજા સત્રમાં આપના સંસ્થાનાં આવતાં દસ વર્ષ માટેની કામગીરી વિશેનો વિચાર કરવામાં આવ્યો જેની અધ્યક્ષતા શ્રી નગીનભાઇ રાઠવાએ કરેલી હતી. બીજા દિવસે આપના અત્યાર સુધીના કામ વિશે ચર્ચા શ્રીમતી મનીષાબેન વરીયાની અધ્યક્ષતા હેઠળ કરવામાં આવી. અને છેલ્લા સત્રમાં આપના સંસ્થામાં જોડાયેલા દરેક વ્યક્તિના અંગત ભાવિ વિશે વિચારણા થઇ. જેનું અધ્યક્ષસ્થાન શ્રી વિપુલભાઇ કાપડિયાએ નિભાવ્યું હતું. આ ચારે સત્રમાં થયેલ ચર્ચાની નોંધ દરેક સત્રના અધ્યક્ષે કરેલી હતી. મારો વિચાર હતો કે એ નોંધ આ પત્ર સાથે હું આપી શકીશ પણ આ પત્ર લખુ છું ત્યાં સુધી મારા હાથમાં એની નકલ નહીં આવી હોવાથી આ પત્રમાં તે બધી જ નોંધ વિગત વાર આપી શકતો નથી. પણ આટલું કહી શકીશ કે મારા માટે એ ખૂબ સારો અનુભવ

હતો અને દરેક વિષય પર ચર્ચા પણ ખૂબ ગંભીરતાથી કરવામાં આવી. આપણા માંથી દરેકને એ ચર્ચામાં સામિલ નહીં કરી શક્યો જેથી આ પત્ર દ્વારા એ ચર્ચામાં આવેલા મુદ્દા લખી રહ્યો છું.

૧૦ વરસ પહેલાં ભાષા સંશોધન પ્રકાશન કેન્દ્ર સંસ્થાની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી. ૧૨ એપ્રિલ ૧૯૯૬ આપણી સંસ્થાનો સ્થાપના દિવસ છે. જ્યારે સંસ્થાની સ્થાપના થઇ ત્યારે આપણા દેશમાં આદિવાસીઓના જે પ્રશ્નો હતા તેથી આજે અલગ પ્રકારના પ્રશ્નો સામે આવી રહ્યા છે. ૧૯૯૬ પછી દેશમાં આદિવાસી માટે નવા રાજ્યોની રચના કરવામાં આવી. આદિવાસીઓ માટે ઝારખંડ અને છત્તીસગઢ જેવા નવા રાજ્યોની રચના કરવામાં આવી. તે સમયે આદિવાસીઓનું સ્થળાંતર ગામડેથી શહેર તરફ થવા લાગ્યું હતું, અને સતત અછતના કારણે ખેતીના ખૂબ મોટા પ્રશ્નો ઊભા થયા હતા. અત્યારે જે પ્રશ્નો સામે આવી રહ્યા છે તેનું સ્વરૂપ અલગ છે. તમે જાણો જ છો કે થોડા દિવસ પહેલા કલીંગનગર ગામમાં ટાટા કંપનીના ઔદ્યોગિક પ્રકલ્પની સ્થાપના કરવાના કામમાં આદિવાસીઓએ વિરોધ દર્શાવ્યો હતો જેથી ત્યાં કેટલાક આદિવાસીઓને પોલિસ ગોળીબારમાં મરણ સ્વિકારવું પડ્યું હતું. તેઓના શબની ઓળખાણ થઇ નથી જેથી તેઓના હાથકાપી પોલિસ સ્ટેશનમાં મૂકવામાં આવ્યા હતા. ત્યાંના આદિવાસીઓનું કહેવું એવું છે કે તેઓની જમીન સરકારે ઓછી કિંમતમાં ખરીદી લીધી અને ખૂબ મોટી કિંમતમાં ટાટા કંપનીને તે વેચવામાં આવી, જે અયોગ્ય છે અને અન્યાયકારક છે. ત્યાંના આદિવાસી ટાટા કંપનીએ આપેલી પૂર્ણ કિંમત પોતાને મળવી જોઇએ એવું માને છે. પણ એ ન્યાયની વ્યાજબી માગણી પૂરી કરવાના બદલે સરકારે તેમના પર આતંક ગુજાર્યો હતો.

આંદામાનમાં જારોઆ આદિવાસી વસે છે. એવું માનવામાં આવે છે કે જારોઆ લગભગ ૬૦ હજાર વર્ષથી આંદામાનમાં વસેલા છે. ૧૧ મી સદીમાં ત્યાં પહોંચી ગયેલા ખલાસીઓએ તેમનું વર્ણન ગ્રંથોમાં લખ્યું હતું. ૧૫ મી સદીમાં પણ અન્ય મુસાફરોએ તેઓનું વર્ણન લખેલું હતું. એવું કહેવામાં આવતું કે આંદામાનમાં બહારથી કોઇ જઈ શકતું નથી. જારોઆ આઝાદ વૃત્તિના મૂળ નિવાસી રહેલા છે. બીજા વિશ્વ યુદ્ધ દરમ્યાન જાપાન સરકારે આંદામાનનો કબજો કરી લીધો હતો અને મોટી સંખ્યામાં જારોઆને ગુલામ બનાવી તેઓનું વેચાણ બીજા દેશોમાં કરવામાં આવ્યુ હતું. હવે જારોઆની સંખ્યા માત્ર ૮૦૦ જેટલી બચી છે. હાલમાં ત્યા રોગચાળો ફાટી નિકળવાથી મૃત્યુનું પ્રમાણ ખૂબ વધી ગયું છે અને ૬૦ હજાર વર્ષો જૂના આદિવાસી સંસ્કૃતિનો મૂળિયાંથી વિનાશ થવા લાગ્યો છે. મહારાષ્ટ્રના મેળઘાટમાં ૧૯૯૪-૯૫માં સીકલસેલ નો ફેલાવો વધારે થવાથી, ત્યાં મૃત્યુનું પ્રમાણ વધી ગયું હતું. પાછલા ૧૨ વર્ષોમાં ત્યાં ભૂખમરાથી મૃત્યુ પામેલા બાળકોની સંખ્યા ખૂબ જ વધી ગઈ છે.

પહેલાં જે રીતે નેપાળની આદિવાસી બાળકીઓનું વેચાણ થવાથી કલકત્તામાં વૈશ્યાગૃહ ભરાઈ ગયાં તે રીતે હવે ઉત્તર ગુજરાત અને પંચમહાલમાંથી આદિવાસી છોકરીઓની 'વેચાણ' થવાની મોટા પ્રમાણમાં શરૂવાત થઇ છે. બે-ત્રણ મહિના પહેલાં જ્યારે મુંબઈમાં શરાબખાનામાં નૃત્ય કરવાવાળી છોકરીઓ ઉપર બંધી મૂકવામાં આવી ત્યારે તેમને નેતૃત્વ આપવાવાળાં બહેન શ્રીમતી આશા કાળે મને

મળવા માટે વડોદરામાં આવ્યાં હતાં. એ દિવસ શિયાળાના હતા અને વહેલી સવારે આશાબેન મારા ઘરે આવી પહોંચ્યા. તેઓએ મને મુંબઈની નૃત્ય કરવાવાળી છોકરીઓના આંકડા જણાવ્યા તે પરથી ખૂબ સ્પષ્ટ હતું કે મોટા ભાગની આ છોકરીઓ મધ્યપ્રદેશ, છત્તીસગઢ અને ઝારખંડના આદિવાસીઓની છે. એમની વાત સાંભળતાં એ શિયાળાની ઠંડીમાં પણ મારું લોહી ગરમ થઇ ઊઠ્યું હતું.

ગયા વરસે મણિપુરની આદિવાસી બહેનોએ ત્યાં હંમેશાં માટે યાતના આપવાવાળા સૈન્યના જુવાનો સામે બળવો પોકાર્યો હતો. એ બહેનો ખૂબ ગુસ્સે થઇને સૈન્યદળ સામે લડવા માટે તૈયાર થઇ ગયેલી કારણ કે ત્યાં જુવાનોએ બહેનો ઉપર અત્યાચાર કરેલા હતા. બે-ત્રણ મહિના પહેલાં વિવિધ પ્રકલ્પોથી અસરગ્રસ્ત થઇ વિસ્થાપિત થયેલા આદિવાસીઓને ન્યાય અપાવવા માટે આંદોલન ચલાવવામાં આવ્યું હતું, જે વિશે તમે વાચ્યુ હશે જ.

પણ જે કદાચ તમે નહીં વાચ્યું હશે, એ ખાસ નોંધપાત્ર વિગત એવી છે કે અવૈધાનિક માર્ગથી પણ દેશના વિવિધ વિસ્તારોમાં આદિવાસીઓ સરકાર સામેના પ્રતિકાર માટે ઊભા થઇ ગયા છે. કેટલાક માથાભારે તત્વોએ દેશના વિવિધ આદિવાસી વિસ્તારોમાં નકસલવાદના નામથી પોતાનો સ્વતંત્ર વ્યવહાર શરૂ કર્યો છે. ગયા વરસે જંગલ-જમીનના પ્રશ્ન ના સંદર્ભમાં જ્યારે ભારતના વડાપ્રધાનના મંત્રાલયમાં ચર્ચા થઇ હતી ત્યારે મને એવું સાંભળવામાં મળ્યું કે દેશના આશરે ૮૭ જિલ્લામાં નકસલવાદનો ફેલાવો થયો છે. ત્યાર પછી આ સંખ્યામાં વધારો થઇ રહ્યો છે એવા સમાચાર છાપાઓમાં વાંચવા મળતા રહ્યા છે. આ બધી પરિસ્થિતિ ચિંતાજનક છે. એક તરફ આદિવાસીની કથળતી જતી આર્થિક સ્થિતિ અને બીજી તરફ આદિવાસીના નામ પર હિંસક રાજકીય પ્રવૃત્તિનો ફેલાવો. આ બંને માંથી આપણ બચી રહેવાનું છે અને આદિવાસીઓના વિકાસ માટે નવા અહિંસક અને વૈધાનિક ચીલા પાડવા છે. આપની સામે આ એક મોટો પડકાર રહેવાનો છે.

આદિવાસીઓની પરિસ્થિતિ આટલી ખરાબ થવાનાં કારણો શું રહ્યાં છે ? હાલની પરિસ્થિતિનો વિચાર કરીશું તો વૈશ્વિકરણનાં પરીબળો એ સૌથી મોટું કારણ જોવા મળે છે. વૈશ્વિકરણનાં વાવાઝોડાંમાં આદિવાસીની જમીન અને જમીન ઉપર આવેલું જંગલ, તેમજ જમીનના પેટમાં રહેલ ખનીજો મેળવવા માટે મૂડીવાદીઓની હરિફાઈ શરૂ થઇ છે. હવે તો આપણાં જમીન, જંગલ અને ખનીજો કેવી રીતે બચાવી રખાવાં એજ મોટી સમસ્યા આપણી સામે નિર્માણ થયેલી છે. સાથે સાથે આટલા વર્ષો સુધી શહેર તરફ સ્થળાંતર કરવાવાળા આદિવાસીઓ હવે ગામડા તરફ ફરીથી વળવા લાગ્યા છે, કારણ કે શહેરોમાંથી દબાણ હટાવવાના નામથી મોટા ભાગની ગરીબ વસ્તીઓને નાબૂદ કરવાનું શરૂ થયું છે. અને એ નાબૂદીકરણને ન્યાયતંત્ર અને સરકાર બંન્ને ટેકો આપી રહ્યાં છે. આપણા સમયમાં ગરીબાઈ એ શબ્દ એક ગાળ બની ગયો છે, અને ગરીબ વ્યક્તિ એટલે સમાજને શાપ જેવો માનવામાં આવી રહ્યો છે. તે ઉપરાંત આપણા સમયમાં ભારતમાં આદિવાસીઓ તરફ જોવાની દષ્ટિ ખૂબ જ અસહિષ્ણુતાની બની ગઈ છે. જે રીતે શૈક્ષણિક સંસ્થામાં અનામત જગ્યા રાખવાનો વિરોધ ઉભો રહ્યો છે અને શહેરમાં

રહેતા શિક્ષિત અને સધન વ્યક્તિનો વિચાર સંયમ ભાંગી પડ્યો છે તે જોતાં આદિવાસીઓ પ્રત્યે સહાનુભૂતિનું વલણ ફરીથી આપણા સમાજમાં નજીકના ભવિષ્યમાં આવી શકશે એવી આશા રાખવી પણ મુશ્કેલ બની ગઈ છે.

આ બધી ચર્ચા જ્યારે તેજગઢમાં થઇ ત્યારે એ ચર્ચામાં ભાગ લેતા દરેકના મનમાં ચિંતા ઉત્પન્ન થઇ હતી. પણ ત્યાર પછી આપણા કામગીરી વિશેની વાત નીકળી તો દરેકને એવું પણ લાગ્યું કે જે કાર્ય આપણે બધાએ હાથમાં લીધું છે તે કાર્ય ખૂબ નિષ્ઠાથી કરીશું તો નક્કી જ આદિવાસી આ સામાજિક વાવાઝોડામાંથી બચશે અને પોતાની સાંસ્કૃતિક અને ઐતિહાસિક ઓળખાણ જાળવી રાખી શકશે. તે કરવા માટે નિષ્ઠાથી કામ કરવું જોઇએ, પણ તેથી પણ મહત્વનું છે કે વિચારથી કામ કરવું જોઈએ. સારી રીતે વિચારતા નહીં બનીશું, તો પેહલાથી જ આપણને ગેરમાર્ગે દોરવાવાળા ઘણાં બધાં તત્ત્વો આપના સમાજમાં કાર્યરત થઇ ચૂક્યાં છે. આપનામાંથી દરેક માટે ત્રણ શબ્દ ખૂબ અગત્યના છે. પહેલો શબ્દ છે. ‘આત્મનિર્ભરતા’, જે દરેકના જીવનમાં પણ જોવા મળવો જોઇએ. બીજો શબ્દ છે ‘અહિંસા’, જે આપણા વિચારના દરેક પાસા સાથે એકરૂપ થવી જોઈએ, અને ત્રીજો શબ્દ છે ‘સહિષ્ણુતા’, જેનો અર્થ છે સહાનુભૂતિ, સંવેદનશીલતા, સૌજન્ય. સહિષ્ણુતા એટલે એક બીજાના મતો વિશે આદર રાખવો, એકબીજાને જીવવાની તક આપવી. આત્મનિર્ભરતા, અહિંસા અને સહિષ્ણુતા આ ત્રણે તત્ત્વો ખૂબ પ્રાચીન સમયથી વિચારકોને પ્રકાશ આપતાં રહેલા છે. આપના સમયમાં આપણને આદિવાસી તેમજ ગેર આદિવાસી સમાજના દરેક નબળા વ્યક્તિને પ્રકાશ આપવો હોય તો ફરી એક વાર આ ત્રણ તત્ત્વોને ઉજળા કરવા પડશે. અને આપણે એ નહીં કરીશું તો બીજા કોણ કરશે ?

તમે જ્યાં પણ છો ત્યાં સારી સ્થિતિમાં હશો એવી આશા સાથે,

ગણેશ દેવી

ગણેશ દેવી